

nek. A szerző e kérdéskörbeli vizsgálatai a konkrét magyar viszonyok leírásán túlmenően számos ponton hozzájárulnak a törzsi állam marxista szakirodalomban mindeddig kellőképpen nem tisztázott fogalmi meghatározásához is.

A könyv főbb gondolatainak ismertetéséből is kitűnik, Kristó nemcsak bizonyos pontokon módosította a magyarság ezredfordulóig megtett történelmi útjáról napjainkig kirajzolódott képet, hanem fontos, újszerű részeredményeit logikusan felépített, szilárd rendszerbe foglalva bizonyítja: népünk kialakulását és az államalapítással záruló korszakig tartó fejlődésmenetét a hagyományostól eltérő módon kell elképzelni. Fontosnak tartjuk annak hangsúlyozását, hogy következtetéseire elfogulatlan, preconcepcióktól mentes vizsgálódások útján, a teljes írott forrásanyag és az óriási méretűvé duzzadt hazai és külföldi szakirodalom alapos ismeretének birtokában, jól megalapozott hipotézisek segítségével jutott. Vizsgálódásai során megszemlélően figyelembe vette a korábbi történelmi kutatás és a társtudományok időtálló eredményeit is. A szerző abszolút korrektségét szemléletesen mutatja, hogy feltevéseit a korábbi hazai és nemzetközi szakirodalom legmarkánsabb, többnyire szó szerint idézett nézeteivel ütköztetve tárja az olvasó elé, s így egyben állásfoglalásra is készíti azt. Megjegyzéséhez hiven valóban nem könnyű olvasmány a Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig, de e rendkívül világos és élvezetes stílusban megírt munka a benne felhalmozott hatalmas és sokrétű ismeretanyag révén idehaza és külföldön is gyakran forgatott és sokat hivatkozott könyv lesz a magyar őstörténettel foglalkozó szakemberek körében, s nagy haszonnal vehetik kézbe a kérdés iránt érdeklődő szakmán kívüliek is. A tetszetős kiadásban, az Elvek és utak sorozatban megjelent kötet értékét a számos térképmelléklet és a részletes jegyzetapparátus (1275 jegyzet!) is emeli. (*Magvető.*)

PETROVICS ISTVÁN

Két alternatíva: Eltűrni vagy ellenállni

VÍGH KÁROLY KÉT KÖNYVÉRŐL

Az elmúlt években a magyar történelem sorskérdései iránt örömdetesesen megnőtt az érdeklődés. Egyre bővül azoknak a tábora, akik tisztában akarnak lenni nemzeti múltunk fordulópontjaival, akik tárgyilagos választ keresnek és várnak a „mikor, miért, milyen okok miatt, hol tévesztettünk utat?”, a „mindig a vesztes oldalon?” kezdetű régi és újkeletű kérdésekre. Egyre többen vannak azok, akik a magyar kormánypolitika irányítóinak osztályozásán, korlátoltságán túlmenően tudni szeretnék azt is, hogy a környező országok kormányai, politikusai, uralkodó osztályai — az európai nagyhatalmak kormányai — miben és mennyiben felelősek a „sajátos” magyar viszonyok, a revíziós politika, a belső (ellenforradalmi) politikai struktúra kialakulásáért. (Mert ne feledjük: a Magyar Tanácsköztársaság leverése nem Horthy Miklósnak és különítményének az „érdeme”. Az „érdem” a franciák politikai, katonai patronálása mellett tevékenykedő — a szocializmus eszméitől, a magyar proletárforradalomtól megrettent, de a területi rablás lehetőségétől vérszemet kapott, a frissiben hatalomra került — csehszlovák, román valamint jugoszláv burzsoáziát s csapatait illeti.) Az I. világháború utáni években a területének kétharmad részét elvesztő országban a progresszív — széles néptömegek számára is elfogadható — ellenzéki politika kialakulását számtalan belső és igen sokrétű külső probléma akadályozta, hátráltatta.

Az ellenforradalmi rendszer osztálybázisáról induló politikusok a legkülönbözőbb — többségükben dicstelen — pályát futottak be. A legtöbben hűek maradtak osztályukhoz. Kevesen tudtak valódi népszerűségre szert tenni. Még kevesebben voltak

azok, akik hosszú vívódás után, de megértették az idők szavát, meglátták, megértették az ország tényleges érdekeit s akik a politikai buktatókon keresztül eljutottak a baloldalhoz, a munkásosztályhoz.

*

A jobboldalról, az ellenforradalom táborából induló politikusok közül *Bajcsy-Zsilinszky Endre* az egyetlen kiemelkedő személyiség, aki mélyen átérezte történelmi hagyományainkat, aki az ellenforradalmi rendszer szolgálatától eljutott a nép szolgálatáig. „A Horthy-korszak egyik legjelentősebb ellenzéki politikusa — Károlyi Mihályt kivéve — a legnagyobb utat tette meg a 20. század magyar történelmi személyiségei között, amíg Szegedtől eljutott Sopronkőhidáig” — olvashatjuk *Vigh Károly* fontos gondolatokat tartalmazó könyvében.

Bajcsy-Zsilinszky alakjával a memoárokban, a korszakkal kapcsolatos szakmunkákban gyakran találkozunk. Neve ismert, személyét tisztelet övezi. Sokan, sokféle formában idézik, hivatkoznak rá. Mégis igazat kell adnunk *Illyés Gyulának*, aki (a Vigh Károly által szerkesztett *Kortársak Bajcsy Zsilinszky Endréről* című kötetben) Bajcsy-Zsilinszky Endre helyét keresve megállapította: „Benne van történelmünkben, de — mindnyájan érezzük — még nem a helyén.” Vigh Károly hosszú ideje foglalkozik Bajcsy-Zsilinszky Endre tevékenységével. Kutatómunkájának egy részét az utóbbi években adta közre. *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása* című könyve az *Akadémiai Kiadónál* 1979-ben látott napvilágot.

Zsilinszky életútját vizsgálva az impozáns pályáiv önmagában is elismerésre készítenek. „Harminchárom éves, amikor Szegeden elkezdődik páratlan ívelésű politikai pályája. Itt főleg a középbirtokos osztályból származó fiatal és karrierre vágyó politikai garnitúra alkotja környezetét, akik közül a legismertebbek: Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor, Kozma Miklós, Ullain Ferenc.” Zsilinszky Szegeden a Külügyminisztérium sajtóosztályán kapott beosztást, majd 1919 novemberében — a román csapatok kivonulását követően — az ellenforradalmi kormányzervekkel együtt Budapestre került. A húszas évek elején Zsilinszky mindenekelőtt fajvédelmet, nacionalizmust, antiszemitizmust, szociális reformokat követelt. Azt remélte, hogy „... szegedi barátaival összefogva, élére állhat egy szociális tartalmú reformprogram megvalósításának.” Külpolitikai téren a Bethlen-kormány híve. „Erőteljesen és ismételtelen hangsúlyozza az olasz orientáció szükségességét, valamint a történelmi Magyarország területi integritásának elvét.” Zsilinszky az ellenforradalmi rendszer konszolidációjának időszakában a legitimista nagybirtokosok s az SZDP baloldala ellen egyaránt fellépő nagy aktivitású jobboldali politikus, a „... fajvédők egyik legjelentősebb publicistája és ideológusa volt...”

Nyitott szemmel, érzékenyen figyelte a nemzetközi (és a belpolitikai) események alakulását. Az *Előőrs* címet viselő lapjában legfőbb feladatának tartotta: „... ráeszméltetni a magyarságot a német veszedelemre”. A német veszély felismerése döntő módon befolyásolta későbbi — külpolitikai — nézeteinek s közéleti tevékenységének alakulását. Példaképeit is a német orientáció ellen harcoló politikusok közül választotta.

Az agresszív célokat hirdető hitleri Németország ellenében kezdetben *olasz—magyar—osztrák* összefogást, majd később a *Varsó—Budapest—Belgrád—Róma* „tengely” kiépítését szorgalmazta. Hosszú ideig egyenlőségi jelet tett a hitleri fasiszmus és az „orosz bolsevizmus” között. A magyarság számára mindkettőt veszélyesnek tartotta. A nyugati és a keleti „veszedelem” meglétéből levonta azt a konzekvenciát, hogy Magyarországnak a *dunai népekkel* meg kell találnia az együttműködés útját.

A fasiszta Németország fokozódó agresszivitása (az ausztriai náci puccskísérlet) Bajcsy-Zsilinszkyt nagy aktivitásra készítette. Az *El Berlintől, de gyorsan* című írásában világosan megfogalmazta: „... mi nem mehetünk tovább együtt Németországgal... itt az utolsó óra: el Berlintől, amilyen gyorsan csak lehet!” Egyike volt azoknak, akik felismerték, hogy Magyarországot „... a fasiszmus kívülről és belülről egyaránt fenyegeti...”

A Darányi-kormány hivatali ideje alatt ismét erősödő német orientáció hatására írta meg a „Német világ Magyarországon” című röpiratát, amelyben figyelmeztette a jobboldalt: „Jól jegyezzék meg maguknak a német szellemi és politikai hódítás szálláscsinálói: Attila, Árpád és Szent István birodalmában az egész középső Duna-völgyében soha nem volt német világ és soha nem is lesz!” Zsilinszky azt vallotta, hogy bár Magyarországnak érdeke a trianoni határok megváltoztatása, de nem érdeke, hogy „... a státuszkvót éppen a német birodalom borítsa föl”. Ausztria annektálása után az események gyorsan követték egymást. Bajcsy-Zsilinszky figyelme az agresszió által veszélyeztetett országok (Csehszlovákia, Albánia, Lengyelország) felé fordult. Németország ellenében a magyar—lengyel határ visszaállításának, Magyarország és Lengyelország szoros együttműködésének igen nagy jelentőséget tulajdonított. Ezek a — több vonatkozásban irreális — tervek, elképzelések 1939. szeptember 1-én szertefoszlottak. A Bajcsy-Zsilinszky által oly nagyra becsült II. Lengyel Köztársaság 35 napos hősi harc után megszállás alá került.

A könyvben rendkívül fontosak azok a részek, ahol a szerző Bajcsy-Zsilinszky II. világháború alatti politikai, közéleti tevékenységét elemezte. Bemutatta azt a Bajcsy-Zsilinszkyt, aki a magyar—jugoszláv (magyar—délszláv) közeledés előmozdításában, a szomszédainkhoz fűződő viszonyaink új alapokra helyezésében is tevékeny szerepet vállalt. Bajcsy-Zsilinszkynek a Szovjetunió irányában táplált — korábbi — érzései is megváltoztak. 1941 elején megfogalmazódott benne: „... vajon történelmi kényszer-e, hogy nekünk, oroszoknak és magyaroknak ellenfeleknek kell okvetlenül lennünk? Nem képzelhető el annak a történelmi barátságának a megújulása, mely valójában az orosz és magyar történelem nagyobbik felében, túlnyomórészt, az Árpádok alatt különösen oly tisztán, majdnem törvénytörően érvényesült?”

Magyarországnak a II. világháborúba való belépése utáni időszaka Bajcsy-Zsilinszky tevékenységében is új fejezet lett. A „hármasegyezményhez” való csatlakozást felelőtlen, káros lépésnek minősítette, a Szovjetunió megtámadásában való részvételt pedig kifejezetten ellenezte. Vigh Károly találóan írta: „Nem kis bátorságra és előrelátásra vall — nyilas és más németbarát képviselők társaságában — a moszkvai csata előtt (!) a Német Birodalom katonai vereségéről és a közelgő új özönvízről [a parlamentben — L. I.] beszélni.”

Külön figyelmet érdemel a könyv utolsó fejezete (A „Drang nach Osten” ellen, a független Magyarorszáért). Vigh Károly jól érzékeltette a Bajcsy-Zsilinszky politikai nézeteiben bekövetkezett változásokat, a baloldalhoz való közeledés és a „másik Magyarország”-ért vívott küzdelem állomásait. Nyomon követhetjük azt az utat, melynek végén eljutott a munkásosztállyal való összefogás gondolatáig. „Bajcsy-Zsilinszky a német fenyegetéssel szemben két alternatívát látott: *eltűnni*, vagy *ellenállni*. Ő a pillanatnyi katonai erőviszonyoktól függetlenül is az ellenállás mellett foglalt állást.”

Vigh Károly másik könyvében (*Ugrás a sötétbe. 1944. október 15. Akadémiai Kiadó, 1979*) a németekkel való szembeszállás „nem vállalásának” okaival, a felemás kiugrási tervekkel, az ellenforradalmi rendszer hatalmi és katonai összeomlásának kérdéseivel foglalkozik. Vigh Károly súlyos kérdéseket tett fel s bonyolult kérdésekre adott választ. Az előzményekre utalva részletesen kifejtette gondolatait a román átállás (1944. augusztus 23.) utáni magyarországi viszonyok alakulásáról, a front és a földrajzi helyzet, a magyar—német, valamint a román—német viszony különbözőségéről. Amikor Magyarország II. világháború alatti szerepéről beszélünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Közép-Kelet-Európában érvényesülő — politikai és katonai — erőviszonyokat, az itteni kis országoknak a nagyhatalmakhoz fűződő kapcsolatait. A nagyhatalmaknak e térségben levő (történelmi hagyományait) érdekelttségét — vagy érdektelenségét — is számításba kell venni. Rendkívül fontos annak hangsúlyozása, hogy Magyarországot — Romániától eltérően! — a szövetségesek nem kecsgettették „... területzerzési reményekkel, sőt: arra szólították fel, hogy térjen vissza 1937-es határai közé. Így hazánk sokkal nagyobb nehézségek:

stratégiai-katonai-politikai-morális akadályok leküzdése árán lett volna csak képes egy sikeres kiugrást és átállást végrehajtani". A Németországgal való szembe fordulás *szükségessége és előnye* Romániában az uralkodó osztály, a hadsereg, de a tömegek előtt is „érthető” volt. Erdély újbóli teljes birtoklásának vágya nemcsak a burzsoáziát, de a román tömegeket is mobilizálta. Ez megkönnyítette s egyértelművé tette a király helyzetét. (A fronthelyzet is kedvező, a román nacionalizmus élesztésére alkalmas, *cselekvésre buzdító* volt.) Az átállást a tömegek is aktívan támogaták, a hadsereg alakulatai, a belbiztonsági szervek a király mögött sorakoztak fel. A román burzsoázia — a király és környezete nem minden alap nélkül — abban bízott, hogy a németekkel és hazai fasiszta erőkkel való fegyveres szembe fordulás, majd a fasiszta Németország elleni harcban való aktív részvétel *jutalmaként* Románia visszanyeri II. világháború előtti államhatárait. Csehországban és Szlovákiában is a trianoni határokhoz kapcsolódott ama bűvös politikai jelszó: harc a németek és szövetségeseik ellen; harc az 1938 előtti államhatárokért! E tekintetben az emigráció és a hazai baloldal között egység alakult ki. Északi szomszédainknál is volt tehát olyan — alapvető — cél, melyben a burzsoázia és a baloldal (beleértve a komunistákat is) széles területen együttműködött. (Magyarország helyzete más volt. A korábbi években visszaszerzett területekre *német* segítséggel sikerült szert tenni. A trianoni határok revíziójának mértéke és eredménye a Németországhoz való viszonyunk függvénye volt.)

A béketapogatózási politika, a nyugati kapcsolatkeresés, a háborúból való kiválás vonatkozásában érdemes elidőzni a nyugati hatalmak által megállapított feltételeknél. E kérdéssel nem kívánunk részletesen foglalkozni (*Juhász Gyula* kiváló munkáiban összefüggéseiben olvashatunk erről), annyit azonban feltétlenül meg kell említeni, hogy a nyugatiak (britek) olyan feltételeket szabtak Magyarországnak, melyeket teljesíteni *nem* lehetett. Ezt Londonban bizonyosan jól tudták. A nyugati hatalmaknak 1943 végén, de 1944-ben sem (!) állt érdekükben az, hogy Magyarország kiváljon a háborúból s végeredményben megnyissa az utat a szovjet csapatok előtt. Magyarországnak a háborúból való tényleges kiválása — 1944 nyarán, őszén — a szovjet csapatokat rendkívül komoly stratégiai előnyökhöz juttatta volna. Ez pedig nem lehetett sem az amerikaiak, sem pedig az angolok érdeke. A kérdést így utólag is érdemes feltenni: vajon *hogyan*, *mivel* reagált volna a magyar kormány, a hadsereg (a baloldal, a polgári ellenzék) arra, ha a nyugatiak úgy teszik fel a kérdést, hogy Magyarország forduljon szembe a fasiszta Németországgal s *kárpótlásul* (fogalmazhatnánk így is: *jutalmul*) az országhoz csatolják a környező országok — a történelmi Magyarország — magyarlakta területeit, vagy például Dél-Erdélyt (is). De ilyen javaslat, kérdésfeltevés nem volt. A háborúból való kiválásból a magyar kormány semmiféle előnyt nem remélhetett. A már (igaz, német segítséggel) megszerzett területekről is le kellett volna mondani. Így érthető, hogy Magyarországon alapvetően más katonai, belpolitikai és lélektani helyzet alakult ki, mint Romániában. Igaz, a katonapolitikai, stratégiai helyzetben is voltak különbségek. *Az azonban bizonyos, a Szovjetunió elleni háborúban Magyarországhoz hasonlóan részt vett Románia a németekkel való szembe fordulásával területeket nyert, ugyanezért Magyarországnak — a már megszerzett — területekről kellett volna lemondania.* Az előbbiekről mindkét kormány helyzetét (lehetőségét) számos vonatkozásban meghatározták.

Az 1944. október 15-i fasiszta puccs bekövetkezését, az ellenforradalmi rendszer bukásának okát Szekfű Gyula és Bajcsy-Zsilinszky a korábbi évtizedek politikájában kereste. Vigh Károly sommás megállapításával egyetérthetünk: „Az ellenforradalmi Magyarország nem okult 1914-ből, és 1941-ben másodszor is a német imperializmus szövetségében kezdett háborút, előbb a Szovjetunió ellen, majd hadiállapotba került Angliával és Egyesült Államokkal, hogy 1944 októberében egy felemás, tragikomikus kísérletet hajtson végre a háborúból való kilépés érdekében.” Hol vétettük el az utat? „... külpolitikailag már az 1880-as években a német imperializmussal szövetségre lépve, belpolitikailag pedig közvetlenül Gömbös miniszterelnöksége idején, amikor a nyilas-fasiszta »áfium« behatolt a honvédség tisztikarába és a kispolgárság tömegeibe.”

Vígh Károly mindkét könyvében tekintélyes forrásanyag birtokában, hozzáértéssel és tisztességgel tett fontos megállapításokat. Nem idealizálta a korszakot s politikusait. Bemutatta azt a Bajcsy-Zsilinszky Endrét, aki nagyon is jobbról indult, aki elutasította az őszirózsás forradalmat, aki szembe fordult a proletárdiktatúrával; aki nem tudott belenyugodni az igazságtalan trianoni határok megváltoztathatatlanságába. Vígh Károlynak köszönhetően ma már jóval többet tudunk arról a Bajcsy-Zsilinszkyről, aki több mint negyedszázados „... politikai küzdelmei során — eljutva Szegedtől Sopronkőhidáig — belpolitikában a földreformért és egy polgári demokratikus társadalmi-politikai átalakulásért, a külpolitikában a trianoni igazságtalanságok jóvátételét a német orientációval összekapcsolódó politika ellen, a független Magyarorszáért harcol”. Illyés Gyula hasonlata nagyon is illik ide: „Volt pillanat, nem is egy, amikor Zsilinszky volt a magyarság, úgy jelképileg, hogy mégis valóságosan. Amikor az ajtaján, mely egyszeriben az ország ajtaja lett, a puskatussal dörmöblőknek pisztolytűzzel adta meg a gazda válaszát.” Valóban, „... kevés embernek volt annyi alkalmá annyi következményt levonnia, mint neki. Alkalmá? Ereje. Szeme. Esze. Eredendő becsületérzése.”

Vígh Károly két könyvében egyaránt megfogalmazódott az, hogy a magyar bel- és külpolitika — részben külső, részben belső okokból — zsákutcába került. A hatalom olyan emberek kezében volt, akik — erkölcsileg és politikailag is — méltatlanok voltak tisztükre. Így aztán a sorsdöntő órákban 1944. március 19-én és 1944. október 15-én Magyarországon nem volt „... a nemzet, az ország érdekeivel azonosulni akaró és tudó vezető garnitúra”.

LAGZI ISTVÁN

Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon

„A magyarországi nemzetiségi kérdés 1848—49-i alakulásával seregnyi szerző foglalkozott már nálunk is, a szomszédos országokban is. Tollukat azonban az esetek többségében láthatóan nem az az igény vezérelte (s ma sem az vezérli), hogy minél hívebb képet fessenek erről a kivételesen bonyolult témáról, hanem az a szándék, hogy elkendőzzék vagy legalábbis kimagyarázzák az annak idején egymással meghasonlott felek egyike vagy másika által elkövetett ballépéseket” — olvashatjuk a bevezető szellemében íródott fülszövegben. Az elmúlt évtizedek történetírását erősen elmarasztaló szerző az általa légből kapottnak minősített állítások leleplezését jelöli meg fő célkitűzésének: könyvével a „kizárólag tényekre alapozott” kutatás ügyét kívánja szolgálni. A letisztulási folyamat előmozdítása érdekében törekszik a szembenálló felek konfliktusában kirajzolódó érdekelletétek lényegének feltárására, s ezáltal annak megválaszolására, hogy 1848—49 „mennyiben vágta útját a magyarországi nemzetiségi kérdés jövőbeli egységes rendezésének”.

Mint az a jegyzetapparátusból is megállapítható, Spira hatalmas anyag (monográfiák, résztanulmányok, forráskiadványok sokasága) ismeretében fogalmazza meg koncepcióját. Könnyen érthető stílusban megírt tanulmánya a Magyarország története 1980-ban megjelent VI. kötetének megfelelő fejezeteit követi. Az események fonalát az áprilisi törvények megszületésénél veszi fel, joggal emelve ki, hogy az abszolutisztikus-konzervatív rendszer felszámolása alapvetően jobb feltételeket teremtett az egyes nemzetiségek fejlődéséhez, ami érthető módon vezetett a szerb, román, szlovák tömegek rokonszenvtüntetéseihez. Az ünnepélyes megnyilatkozásokkal egyidőben megfogalmazódtak azonban a nemzeti egyenjogúság megadását igénylő